

BESZÉD,

MELYLYEL

A BUDAPESTI KIR. MAGYAR TUDOMÁNYEGYETEM

RECTORI SZÉKÉT

AZ 1907—1908. TANÉVI BEIKTATÁSI ÜNNEPÉLYEN

1907. ÉVI SZEPTEMBER HÓ 22-ÉN

ELFOGLALTA

Dr. TÖRÖK AURÉL

ORVOSDOCTOR, AZ EMBERTANI NYILVÁNOS RENDES TANÁRA S AZ EMBERTANI MÚZEUM ÉS INTÉZET IGAZGATÓJA, A VASKORONA-REND III. O. LOVAGJA, A TÖRÖK MEDZSIDJE-REND II. OSZTÁLYÁNAK BIRTOKOSA, A KOLOZSVÁRI TUD.-EGYETEM ORVOSTUDOMÁNYI KARÁNAK VOLT DÉKÁNJA, ELŐBB (1872—78-IG) AZ ÉLETTAN ÉS SZÖVETLAN NYILVÁNOS RENDES TANÁRA, 1878—81-IG A LEÍRÓ- ÉS TÁJECNCZTAN NYILVÁNOS RENDES TANÁRA A KOLOZSVÁRI TUDOMÁNY-EGYETEMEN, A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA, A MÜNCHENI „ANTHROPOLOGISCHE GESELLSCHAFT“ TISZTELETBELI, A PÁRISI „SOCIÉTÉ D'ANTHROPOLOGIE“, A WASHINGTONI „ANTHROPOLOGICAL SOCIETY“ LEVELEZŐ, A BRÜSSELI „SOCIÉTÉ D'ANTHROPOLOGIE“, A HAVANNAI „SOCIEDAD ANTROPOLOGICA DE LA ISLA DE CUBA“ LEVELEZŐ, A LONDONI „JAPAN SOCIETY“ TISZTELETBELI TAGJA, A MOSZKVAI „IMP. OBZESZTVO LUBITELEJ JESZTJESZTOVZNANIIJA ANTROPOLOGIJ I JETHNOGRAPHIJ“ ÖRÖKÖS, AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNYI TAGJA, A TISZA-ZÚGI RÉGÉSZETI TÁRSULAT, A TISZAFÜREDI, VALAMINT A MOSONMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT TISZTELETBELI, A NÉMETORSZÁGI S A BERLINI ANTHROPOLOGIAI TÁRSULAT RENDES, A BÉCSI EMBERTANI TÁRSULAT LEVELEZŐ, A BÖLCSESZET-HALLGATÓK SEGÉLYEGYLETÉNEK TISZTELETBELI TAGJA, A „ZEITSCHRIFT FÜR MORPHOLOGIE UND ANTHROPOLOGIE“ SZERKESZTŐSÉGÉNEK MUNKATÁRSA, A KOLOZSVÁRI „MILITÄRISCH-WISSENSCHAFTLICHER VEREIN“ TISZTELETBELI TAGJA, A KIR. MAGYAR TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULATNAK ÉS AZ ERFÉLYI MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYLETNEK ALAPÍTÓ TAGJA, A NEMZETKÖZI BÜNETŐJOGI EGYESÜLET MAGYAR CSOPORTJÁNAK IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNYI, A KONSTANTINÁPOLYI MAGYAR EGYLET TISZTELETBELI, A DÉLMAGYARORSZÁGI MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET BUDAPESTI OSZTÁLYÁNAK IGAZGATÓSÁGI, BUDAPEST SZÉKES-FŐVÁROS BIZOTTSÁGI TAGJA, AZ EGYETEMNEK E. I. RECTORA.

Tekintetes Tanács!

Tisztelt Közgyűlés!

Amaz érzések között, amelyeknek hatása alatt a jelen ünnepélyes pillanatban állok, a hála érzése az, mely ajkaimat megnyitja, hogy mély lekötöttségemet kifejezzem tudományegyetemünk mind a négy karának ama kitüntetésért, mikor engem a jelen 1907/8-iki tanévre rector magnificusnak egyhangúlag megválasztani kegyes volt.

Jól tudom, hogy mikor a választás reám esett, tudományegyetemünk karai mindenekelőtt amaz elvi álláspontnak akartak érvényt szerezni, hogy valamint a többi egyetemi tisztség, úgy az egyetemi rectori méltóság betöltése is lehetőleg a tanári működés időbeli sorrendje szerint történjen.

Emez eljárásnak az első látszatnál sokkal mélyebb jelentőséget kell tulajdonítani, amennyiben az az egyetemek testületi életére nézve olyannyira fontos *ügyféliesség* (collegialitás) szellemének, a többi lehető eljárásokhoz képest még leginkább megfelel.

Ugyanis minél magasabb rangot foglal el valamely testület a társadalomban, annál nélkülözhetlenebb reá nézve az ú. n. *testületi szellem*, mely az ügyféliesség alapforrásából fakad. Ha tehát tekintetbe vesszük a tudományegyetemeknek az egész társadalom művelő-

désére kiható előkelő rangját, vajjon csodálkozhatunk-e azon, ha azt látjuk, hogy az *üggyféliesség* ápolása éppen a tudományegyetemek testületi életének mindenha a legjellegzetesebb hagyományjai közé tartozott. Az üggyféliesség, mely valamely testület tagjaitól azt az áldozatot követeli hogy a közös magasztos cél érdekében a személyes rokon- és ellenszenvnek háttérbe szorításával az igazságszereteten alapuló méltányosság érzete a testületnek valamennyi egyes tagjára egyaránt kiterjesszessék; mi által válik csak lehetővé, hogy a testületi élet a megbízhatatlanabb subjectív mozzanatok helyett állandóbb objectív alapra támaszkodhassék; emez áldozatnak búsás kárpótlásául azt a lelki nyugalmat biztosítja, mely az ily üggyfélies szellemtől áthatatott testületen belül a hivatásos működést a magánérdekeknek netáni összeütközése dacára is éppen az ilyen személyi mozzanatok okozta zavaroktól leginkább megóvhatja, amire pedig éppen a hivatásos tudományos testületeknek olyannyira szükségük van.

Az egyetemi tanár tehát csak az üggyféliesség biztos érzetében szentelheti ambitione relegata teljes lelki nyugalommal osztatlan idejét szakszerű élethivatásának, mert tudja, hogy minél inkább törekszik kötelességeinek megfelelni, annál inkább számíthat egyszersmind az üggyféliesség biztosította méltánylásra is. Minthogy valamely testület céltudatos és rendszeres működése csak ama föltétel mellett lehetséges, ha kebelében a magánérdekek a testület közérdekének alá vannak rendelve; nyilvánvaló, hogy éppen az oly bevett szokásoknak kell a legnagyobb fontosságot tulajdonítani, amelyeknek „vis major“-ja előtt a magánérdekek, a személyes becsvágyság aránylag legkönnyebben elnémulnak és mintegy önmaguktól háttérbe vonulnak.

Ilyen tőlünk nem függő „vis major“ rejlik tehát ceteris paribus abban is, ha a tudományegyetemeken a dékáni és a rectori választások a tanári működésnek időbeli sorrendjére való tekintettel történnek, ami minthogy legfeljebb csak a szabály érvényével bírhat, természetesen a kivételes eltérést semmikép sem zárja ki („nulla regula sine exceptione“, „exceptio confirmat regulam“).

Emez az ügyféliesség érzetéből származó lelki nyugalom amint egyfelől megóv az elbizakodástól, másfelől bátorítólág hat a magunkra vállalt kötelesek teljesítésének nehézségeivel szemben. Ha vannak ártatlan örömök, úgy ezek közé az életpályánkon ért kitüntetés felett való öröm is tartozik; de amely örömök minél tisztábbak, annál inkább röpke természetűek. Íme, mikor csak az imént az öröm boldogító érzetével vettem át mélyen tisztelt elődömtől a rectori méltóság jelvényét, eme díszes aranyláncot: e lánc a rectori méltósággal járó feladatoknak már is egész súlyát kezdi velem éreztetni. Minthogy azonban a lelki nyugalom egyfelől megóv attól, hogy a „sors bona nihil aliud“ vérmes reményében elbizakodva, rectori megbízatásom célpontjául oly merész vállalkozásokat tűzzek ki, mint amelyeknek valóra váltásához a lehető legkedvezőbb, de tőlünk legkevésbé sem függő körülmények közreműködése volna szükséges; másfelől egyszerűen arra utal, hogy *Hippokratesnek* aranytanácsát „πρῶτον τὸ μὴ βλάπτειν“ megszívlevél egy könnyebben elérhető czélt tűzzek ki, t. i. hogy megbízatásom leteltével a rectori méltóságot legalább csorbíttatlanul adhassam át utódomnak.

Hódolva a tudományegyetemeken dívó szokásnak, én is mai székfoglaló rectori beszédem tárgyául a

tudományegyetemek testületi életét, valamint tudományos hivatását érdeklő kérdések köréből választottam egy olyant, amely különösen a mai körülmények között határozottan az actualitás jellegével bír.

Amint ismeretes, ennek előtte épen két héttel azaz szeptember 8-án tartotta első összejövetelét az „*Erster deutscher Hochschullehrertag*“ Salzburgban, amely — amint a felhívásból is kitűnik — a tudományegyetemek autonómiájának a visszaállítását s ez autonómia keretén belül a tudományegyetemek hivatásának a biztosítását tűzte ki célul. Az e gyűlést előkészítő bizottságtól, melynek tagjaiul dr. MEYER-LÜBKE (a bécsi tudományegyetem rectora), dr. BRENTANO (müncheni tudományegyetemi tanár), dr. v. LANG (a bécsi tudományegyetem tanára és a bécsi cs. tudományakadémia állandó titkára), dr. SOMBART (berlini tudományegyetemi tanár), dr. v. WETTSTEIN, valamint dr. ZIEGLER (a strassburgi tudományegyetem tanára) fölemlítendők — tájékoztató felhívás bocsáttatott közzé, amelyből a következő fontos tételeket óhajtom ehelyütt kiemelni.

„Előbbi időkben — úgy mond a felhívás — minden egyes egyetem önmagában autonóm testületet képezett. Az államok politikai fejlődése azonban magával hozta, hogy a főiskolák épúgy, mint más fontosabb társadalmi intézmények az állami befolyás alá kerültek. A főiskoláknak a többi állami hivatalok közé való sorozásával az egyetemek történelmi jellegén érzékeny csorba ejtetett. Mert már nem a tudományos kiválóság, már nem a jellem hajthatatlansága, már nem a kitűnő tanítói képesség maradtak az egyedüli döntő szempontok az egyetemi tanszékek betöltésénél; hanem idejárnak még az oly hivatalnoki tulajdon-

ságok is, mint amelyek az illetőt vagy illetőket az épen hatalmon levő kormányzatra nézve becseseknek tüntették fel. Íme ennek következtében kellett a tudományegyetemek tekintélyének aláhanyatlania. Eme kártékony hatások azonban még annál inkább fokozódnak, minél inkább a tudományegyetemek ügyei az állami centralisationnak tökéletesítésével kizárólag valamely egyes hivatali osztálynak a kezébe kerültek és minél inkább törekszenek az állami hatóságok főiskolai ügyekben a főiskoláktól függetlenül intézkedni. És még az oly ügyekben is, mint amelyek az egyetemek érdekeivel ellentétben döntettek el, nem marad egyéb hátra, mint a kénytelen kelletlen megalázkodás. Ekként tehát az egyetemek autonómiájának még fenmaradt utolsó foszlányai is kérdésesekké váltak. Az állami hatalomnak emez eljárásával szemben, tehát szükségesnek mutatkozik, hogy a főiskolák is összeálljanak és vállvetve lépjenek fel közös érdekeik megvédésére“.

Magának a salzburgi összejövetel tárgysorozatának legfontosabb részét a főiskolák tudományos succrescentiájának a kérdése felett megindult eszmecsere képezte. HOCHENEGG tanár (a bécsi műegyetem rectora) gondosan kidolgozott jelentéstétele végén a következőket ajánlotta az akadémiai succrescentia előmozdítása céljából. „Mindenekelőtt szükséges a tanuló ifjúságban a tudományos életpálya iránt való hajlamnak és szeretetnek mielőbbi fölébresztése és fejlesztése azáltal, hogy a kiválasztott hallgatók a tudományos gyakorlatoknál mint demonstratorok vagy pedig a bűvárlati kirándulásoknál mint csapatvezetők alkalmaztatnak. A kiváló tanulókból a tanársegédi állomások elnyerésének vágyát a többi között a tanársegédi

állomásoknak nagyobb javadalmazásával kellene éleszeni; továbbá az által is, hogy a tanársegédségben eltöltött évek az állami szolgálatba való átmenetkor a nyugdíjazásra nézve számításba vétessenek". Dr. SCHMIDT, innsbrucki egyetemi tanár, a magántanári intézménynek az egyetemek tudományos hivatására vonatkozó nagy fontosságát kiemelve, ama nézetének adott kifejezést, hogy a magántanárok, kik az eddigi közigazgatási normák szerint valódi államhivatalnokokként nem szerepeltek, ezután se legyenek mint államhivatalnokok alkalmazva, de ellenértékül ők is különböző oly kiváltságokat élvezzenek, mint amilyenekben egyébként csak a valódi államhivatalnokok szoktak részesülni. Továbbá a magántanárok jogi helyzetének a javítására hívta fel a figyelmet, ami azonban előbb a magántanárok kötelességeinek és jogainak az eddiginél sokkal szabatosabb meghatározását teszi szükségessé. A magántanároknak jogi helyzete még a rendes egyetemi tanárokkal szemben is megerősítendő, minél fogva mindama régebb korlátozó szabályzatok, amelyek reájuk nézve a tudományos versenyt a rendes tanárokkal szemben megnehezítették, mindenek előtt hatályon kívül volnának helyezendők. A magántanároknak ezenkívül még bizonyos mérvben ama joguk is biztosítandó volna, hogy mind az akadémiai adminisztrációban mind pedig az akadémiai vizsgákban, is résztvehessenek. Dr. ERDMANN, hallei egyetemi tanár, nagy meglepéssel emelte ki, hogy Poroszországban egy miniszteri rendelet alapján a magántanárságban eltöltött évek a nyugdíj élvezetére feljogosító szolgálati időbe beszámíttatnak. Dr. WEBER Alfréd prágai tanár szerint a súlyt arra kell fektetni, hogy mindenekelőtt a rendes tanszékek száma volna szaporítandó és pedig

ama szempontnak a kiemelésével: hogy amint egyfelől az egyetemi tanszékektől a kevésbé értékes tanerők lehetőleg visszatartassanak, úgy másfelől az egyetemi tanszékek számára olyan kiváló tanerők megnyerésére is kellene törekedni, mint amilyenek ezidőszert az egyetemi tanszékektől úgy szólva még ki vannak zárva; ő itt főleg ama szaktudósokra céloz, kik a *socialismus elméleti búvárlatában* kiváló érdemeket szereztek, s mint ily tudósok különösen a mai korszakban az egyetemi tanításnak nagy hasznára válnának.

Ami végre magát a salzburgi tanácskozásnak az eredményét illeti, ez a tudományos succrescentiára vonatkozó következő tételekben nyert kifejezést. *Mint-hogy a t. egyetemek és főiskolák fölvirágozásának a legbiztosabb alapját a tudományos kiképzettségben kell keresni, szükséges:*

1. Hogy az akadémiái életpályára való becsátásnak a joga kizárólag az egyetemek autonómiájának legyen fenntartva.

2. Hogy már a magántanárságra való becsátásnál is az illető pályázókkal szemben egyfelől a tudományos működőképességnek a legmagasabb igényei állíttassanak fel, de másfelől a szakszerű képzettség bármely tudományos irányának is hely engedjessék.

3. Hogy a magántanárságra való becsátásból kizárandók mind az oly egyének, akik vagy magaviseletüknél, vagy élethelyzetüknél fogva a tanári pályára alkalmatlanok.

4. Hogy mind a rendkívüli tanároknak, mind pedig a magántanároknak az egyetemi karokon belül egy őket megillető állás biztosíttassék és pedig minden szűkkeblűség nélkül; miért is mindenekelőtt oly intézkedés tétessék, minél fogva ők a tanítási ügyekre nézve nézeteiket, véleményeiket egészen szabályszerűen biztosított mérvben nyilváníthassák.

5. Gondoskodás történjen, hogy az oly fizetésnélküli rendkívüli tanároknak, kiknek tudományos és tanítói műkö-

dése bevált, úgynevezett rendkívüli tanárfizetések ad personam engedélyeztessenek; továbbá, hogy az oly magántanárok, kiknek pénzügyi helyzete a tudományos élethivatásra nézve kedvezőtlen, azáltal biztosíttassanak az akadémiai életpálya számára, hogy vagy magasabb pénzbeli illetményekben vagy nagyobb ösztöndíjakban részesíttessenek.

Úgy hiszem, a Salzburghban fölvetett kérdéseknek, a tudományegyetemeknek mind kormányzati, mind pedig tanulmányügyi életébe vágó fontosságát nem szükséges, még külön is kiemelnem és minthogy bizonyára e kérdések célirányos helyes megoldásának a nagy szövődöttségét sem szükséges fejtegetnem, attól is fölmentve érezhetem magam, hogy még külön is megokoljam, miért nem bocsátkozhatom a mai beköszöntő beszédemben mindeme kérdések tüzetes szakszerű tárgyalásába.

Én a jelen alkalommal az itt érintett kérdéseket csak kiinduló pontul kívánom felhasználni a tudományegyetemek hivatásának a pragmatikus embertan szempontjából való megvilágítása czéljából.

Mindaz, aki az európai tudományegyetemek történetét tüzetesebben nem ismeri, valóban csodálkozva kérdezheti: miért csak most oly hosszú idő multán jutott eszükbe az illető német egyetemi tanároknak, hogy felpanaszolják ama sérelmet, amely a tudományegyetemeknek az állami fenhatóság alá kerülésével jött létre? miért csak most keseregnek a régi tudományegyetemek autonómiájának a megcsorbitása felett?

Ha a pragmatikus embertan szempontjából nézzük a dolgot, egyfelől azt kell egészen természetesnek találunk: hogy mint minden társadalmi intézménynek, úgy a tudományegyetemeknek is aránylag annál

inkább függő viszonyba kellett az állami hatalommal jutniok, minél inkább megerősödött maga az állami hatalom; másfelől pedig ép ezért a tudományegyetemek autonómiája sem maradhatott meg a maga eredeti épségében. Ha mindezt mint magától értetődő dolgot tekintjük, úgy áttérhetünk ama másik a gyakorlati élet szempontjából talán sokkal érdekesebb és aktuálisabb kérdésre: vajjon mennyiben terheli az állami hatóságot és talán még inkább magukat a tudományegyetemeket, hogy ezek a felpanaszolt változások előállottak, ha csupán csak egyoldalú panaszokkal, szemrehányásokkal előállani egyáltalában czélszerűnek mutatkoznék. Mert az, hogy mikor a tudományegyetemek — talán más még károsabb befolyásoktól felszabadítva — az állam fenhatósága alá kerültek, ha ez mindjárt az autonómia bizonyos csorbitásával is járt, más tekintetben bizonyára üdvös hatással is volt a tudományegyetemek tulajdonképi hivatásának: a tudományos kutatás és tanítás szabadságának a biztosítására.

Ha mi a pragmatikus embertan szempontjából közelebbről tekintjük a tudományegyetemeknek itt szóban forgó kérdését, legott megérthetjük azt, hogy mint minden társadalmi intézmény, a tudományegyetemek intézménye is — a meddig csak életben van — okvetlenül bizonyos változásoknak van alávetve; minthogy minden élet e Földön csak változások árán maradhat meg — amennyiben maga az életiség fogalma is a változások fogalmától elválaszthatlan. A pragmatikus embertan szempontjából tehát egyenesen kizártnak kell tekintenünk azt az esetet, hogy bármely emberi intézmény az idők folyamában érintetlenül, vagyis változatlanul az maradhasson meg, ami eredetileg volt; amint

az összes élők világának a megnyilvánulásai is csak változásoknak az eredményei.

A tizenhatodik század egyik kiváló természet-bölcseleljének Paracelsusnak köszönhetjük a minket körülvevő Természet megismerésére fontos parallelismus eszméjét, amelyet ő „microcosmus in macrocosmo”-nak nevezett. Ami az egészben, a nagyban végbemegy, az a részekben, a kicsinyben is mutatkozik, ismétlődik. És tényleg, minél jobban sikerült a tudományos buvárlatnak a Természet rejtélyeibe behatolni, annál inkább sikerült emez elv általános érvényéről meggyőződni; amely elv elvégre a mai természetbuvároktól előtérbe állított *monismus* elvére vezetett.

Elsősorban fontos ama parallelismusnak a felismerése, mely egyfelől az élő szervezetek t. i. a növény- és állatvilág és másfelől az emberi társadalom fejlődéstörténetére vonatkozik. Mindkettőben minden életnyilvánulás — mint már említém — változáson alapul. Valaminek az élettörténete tehát nem egyéb, mint bizonyos, hol finomabb, előttünk gyakran egészen rejtve maradó, hol nagyobb, már durvájukban is felismerhető változások egymásutánja. Eme változások bizonyos törvényszerűségekre vallanak. Eme változásokban ugyanis — bármily különbözők is legyenek — *mind'g két állandó tényező* működik közre. Az egyik az azonosság megörökítésének az eredeti állapot állandósításának tényezője, a másik pedig az épen ellentétes irányú t. i. a minden állandóságot megsemmisíteni törekvő mozzanat, vagyis a változás tényezője. Nincs élet, nincs az életben egyetlen egy folyamat, amelyben e két tényező egymással szembe nem kerülne; de nincs is ám az élők világában abszolút maradandóság, azaz abszolút *azonosság*, amint másfelől

abszolút másféleség azaz *abszolút különbség* sincs. Az, amit mi életnek nevezünk, akár a növényekről, állatokról, akár pedig az emberről és az emberi társadalom (a népek, nemzetek) életéről legyen a szó, mindig az *ellentétesség fogalmával* elválaszthatlan kapcsolatban van; amennyiben az élet nem egyéb, mint az egymással két ellentétes, egyfelől a maradandóságot és másfelől a teljes eltérést célzó tényezőnek a compromissuma, t. i. az ú. n. alkalmazkodás eredménye.

„Vagyok“ — bolond szó! Voltál és leszel.
Örök levés s enyészet minden élet.”

Lucifer. (Az ember tragédiája.)

A pragmatikus embertan szempontjából, tehát épúgy igazat adhatunk egyfelől CLAUDE BERNARDNAK, mikor a kérdésre: „qu' est ce que la vie?“ azt feleli: „la vie est un conflit“ és továbbá „la vie c'est la mort“, „la mort c'est la vie“; amint másfelől KÉRKÁ-POLYINKNAK is teljesen igazat adhatunk, midőn az értelmi világot illetőleg mondá: „minden erősen kifejtett igenlésben egy bennejlő tagadás van“ és mikor összefoglaló koszmológiai szempontból mondá: „a világ-egyetem az ellentétek rendszerének egysége“.

Egy további nem kevésbé fontos parallelismus a testi és a lelki élet világában tüzetesen magában a fejlődés mozzanataiban mutatkozik. Mi a fejlődés alapfogalma? *Elkülönülés* (differentiatio) az alakot illetőleg és *munkamegosztás* a működést illetőleg. A fejlődés az életet tevő változásoknak csak egy bizonyos iránya. Eme fejlődési szak az élőnek (akár a szerves világról akár pedig az emberek társadalmáról legyen a szó) kezdeties alakilag és működésileg egyszerűbb állapotát mind alakilag, mind működésileg, mindinkább összetettebb állapotba viszi át, míg csak az illető előre

nézve a lehető legkedvezőbb állapot (az ú. n. optimum) be nem következik; amilyen túl rövidebb-hosszabb megállapodás után a hanyatlásba megy át, mely az élet megszűnésével t. i. a halállal végződik. Tehát itt is az ellentétesség, az előre való fejlődés, az ú. n. emelkedés és a visszafelé való fejlődés vagyis hanyatlás irányában folynak le a változások, amint ezt az Ember tragédiájában Lucifer is oly szemléltetően kifejti:

„Minden mi él, az egyenlő soká él,
A százados fa s egy napos rovar.
Eszmél, örül, szeret és elbukik,
Midőn napszámát s vágyait betölté
Nem az idő halad: mi változunk,
Egy század, egy nap szinte egyre megy“.

Lucifer e mélyértelmű mondásában épúgy a Paracelsus-féle „microcosmus in macrocosmo“ parallelismusa, mind pedig Bodnár Zsigmondunknak, a csak imént sírba szállott tudósunknak, művelődéstörténelmi hullámtana lényegileg bennfoglaltatik.

A legmeglepőbb parallelismus — az élők (növény-állat) világa és az emberi társadalom közt — ama megegyező vonásban mutatkozik, melyet az úgynevezett Haeckel-féle biogenetikai tantét következőleg fejez ki: az ontogenesis nem egyéb, mint a phylogenesis rövid kivonatos ismétlődése. (Amely fejlődési szakokon csak hosszú idők folytán maga az egész állat- vagy növénytörzs (phylum) átment; e szakokon, az egyes állati vagy növényi lény gyors egymásutánban síklik át egyéni fejlődése alatt.) Épúgy, mint nincs oly magasrangú élő szervezet, amelyben a hajdani alsóbb rangúság bélyege nem volna meg; úgy nincs oly magas műveltségű társadalom (nép, nemzet, állam), amely a hajdani vadság, barbárság bélyegét egyik vagy

másik szokásában vagy intézményében el nem árulná. S amint a magasabb rangú növények és állatok csak úgy érhatték el a magasabb rangot, hogy fejlődésük alatt előbb átfutották azokat a stádiumokat, amelyeken az alsóbb rangúak egész életükön át megmaradtak; azonkép nincs az a társadalom, mely egy izromban elérhette volna a magasabb rangot anélkül, hogy oly fejlődési fokozatokon kisebb-nagyobb gyorsasággal át nem ment volna, amely fokozatokon az alsóbb rangú vad, barbár népek társadalma mindvégig megmaradt.

KANT az embertannak ama részét, mely buvárkodása tárgyául az embert mint társadalmi lényt, vagy amint még ő nevezte, mint *világpolgárt* (Weltbürger) tekinti, pragmatikus embertannak nevezte. („Anthropologie in pragmatischer Hinsicht“ abgefasst von Immanuel Kant. Dritte verbesserte Auflage. Königsberg, 1820.) A tőlem itt említett pragmatikus embertan a Kant-étől csak abban különbözik, hogy mi most az emberi társadalom jelenségeinek buvárlatára a biológiát vehetjük segítségül, amint ez KANT idejében még nem volt lehetséges. Az egyes társadalmi intézményeknek és magának az egész társadalomnak ily biológiai felfogásából kiindulólág tehát egészen helyesen adhatta Dr. A. G. FR. SCHÄFFLE két kötetes nagy munkájának címül: „*Bau und Leben des socialen Körpers*“ (Tübingen, 1881. I. és II. k.) Ha mi mint fentebb előadtuk a parallelismust a biológiai és sociológiai jelenségek közt egyszerűen elfogadjuk, ebből azonban még távolról sem következik, hogy ezt a parallelismust annyira túlhajtsuk, amint ezt PAUL v. LILIENFELD „*Gedanken über die Socialwissenschaft der Zukunft*“ (I—V. Teil. Mitau, 1873. Berlin, 1901.) című nagy

művében tette; amint egyáltalában a „microcosmus in macrocosmo“ eszméjét sem szabad egyoldalúlag a holt betű szerint vennünk. Ennyi legyen elég a tőlem ú. n. pragmatikus embertani szempont megértésére.

Az imént előrebocsátottak után a tud.-egyetemnek mint társadalmi intézménynek hivatását az ú. n. pragmatikus embertan szempontjából már könnyebben világíthatom meg.

Én abból a tételből indulok ki, hogy a tud.-egyetemek hivatása az *emberiség tudományos művelődésének fejlesztő és irányító hatásában áll.* Minthogy pedig minden művelődésnek végcélja az emberi lénynek mint socialis s így erkölcsi lénynek a nemesítésében, az állatiasságból minél inkább való kivetköztetésében áll; ebből kifolyólag a t. egyetemekre egyaránt ilyen hivatás is hárul. Borzasztó átok volna az olyan úgynevezett tudományos művelődés, mely az ismeretek körének gyarapítását pusztán csak egoistikus irányban, azaz kizárólagosan csak a saját hasznunk végett czélozná — az ismereteknek embertársaink, felebarátaink, valamint magának az egész emberiségnek javára való irányítása nélkül! De, hogy az igazi emberi művelődésnek emez elengedhetetlen altruistikus követelménye teljesülhessen, nyilvánvaló, *miszerint értelmünkön kívül egyszersmind jellemünket is magasabb rangúvá azaz nemesebbé kell fejlesztenünk.* Ha tehát a tud.-egyetemek hivatása egyaránt eme kettős feladatban áll, úgy az egyetemek, mint társadalmi intézmény élettörténetére nézve már csak másodszorban fontos ama kérdés, hogy eme kettős feladatukat az egyetemek mily külső alakiságok szerint teljesítik. A fő az, hogy egyáltalában teljesítsék és hogy lehetőleg minél jobban teljesítsék feladatukat. Minthogy

pedig valamely feladat teljesítése csak munka árán lehetséges, munkakifejtéshez pedig erély (energia) felhasználása szükséges; nyilvánvaló, hogy az élők világának analógiája szerint valamely emberi intézmény is, — amely életben, van azaz valamely feladat végzése végett létezik, csak abban a mérvben tehet eleget létezése céljának, amely mérvben illető munkásságot fejt ki s erre a kellő erélylyel rendelkezik. Minthogy eszerint minden élő (azaz működő) társadalmi intézmény első sorban erélykészlettel kell hogy rendelkezék, az erélykészlet pedig abban a mérvben fogy, amely mérvben munkásság fejtetik ki — az is nyilvánvaló, hogy valamely intézmény életben megmaradásához nemcsak az erélykészlet folytonos pótlása, hanem ezenkívül a feladatok, illetőleg munkák növekedésével párhuzamosan az erélykészlet fokozott gyarapítása is szükséges. Az életiség emelkedő szakában a szervezetek erélyfelhalmozó képességgel bírnak, miért is mind nagyobb munka végrehajtására is képesek lesznek; az életiség eme szakában a szervezetek bizonyos tekintetben az ú. n. accumulatorokhoz hasonlíthatók. Az élők világának tana (biologia) azonban azt a rendkívül fontos különbséget mutatta ki, hogy az élő szervezet csak abban a mérvben akumulálhatja erőkészletét, amely mérvben az erőpótlásra szükséges tápot munkafejlesztésre, felhasználja azaz *ceteris paribus*, minél több munkát végez. A nagyobb, a több munkát végző szerv több tápot (erőpótlást) követel s ezért tömegében is gyarapszik; ellenben a kevesebb munkát végző szerv kevesebb tápra szorúl, tömegében is megfogyatkozik. A pihenő szervek visszafejlődnek, a munkában levő szervek pedig erőteljesebben fejlődnek. Idők folyamában a szervezeteknek a megszokott munkából kikap-

csolt szervei elcsenevésznak — sőt esetleg az egész szervezetnek a kárára is szolgálnak; valamint másfelől, ha a szervezetek újabb, előbb nem létezett munkák végzésére utalvák, az újabb munkák számára újabb (előbb nem létezett) szerveket is fejlesztenek ki magukban, ami a szervezeteknek átalakulását (metamorphosis) is maga után vonja. — Ha mi tehát az élők világában (növényeknél és állatoknál) az alakiságnak ama bámulatos sokféleségét látjuk, e sokaságot utolsó elemzésben csak a munkásságnak sokirányúságára, illetőleg a munkamegosztás specialis kifejlődésére vezethetjük vissza. — Az őslénytan (palaeontologia) tanuskodása szerint az életiség e Földön egyszerűbb alakokkal kezdődött, amely egyszerűbb alakoknak munkája is összevontabb, azaz egyszerűbb volt; az összetettebb alakú, t. i. a sokfélekép részletezett munkásságot kifejtő lények csak utóbb, hosszú eónok multán jöttek létre e Földön.

Az élők világához analóg élettörténetet mutat fel az emberi társadalom. Ez is kezdetben egyszerűbb, azaz fejletlenebb és a munkássága is egyneműbb volt; és csak utóbb, az idők folyamában érhetette el a sokféleségnek, a munkarészletezésnek ama bámulatos fokát, amelyet a mai művelt államokban észlelhetünk. A munkakifejlődéshez szükséges erőfelhalmozódást itt épűgy észlelhetjük, mint a szerves lényeknél. Minél előhaladottabb, vagyis minél műveltebb az emberi társadalom, annál nagyobb erélyfelhalmozódást és annál nagyobb munkakifejtést is tapasztalhatni nála. És itt is mutatkozik ama törvényszerű jelenség, hogy ceteris paribus minél több munkát már előbb végzett valamely társadalom, annál több újabb munkára is lesz alkalmas. Amint az élő szervezeteknél, úgy a társadalmi intézményeknél is az életiség előrehaladása

csakis rendszeres munkaismétlés mellett lehetséges. Az emberi lény tehetségeit csak a munka rendszeres ismétlése által fejtheti ki. Találóan mondja ezért a francia: „en forgeant on devient forgeron“ (kalapácsolás közben lesz valaki kovács). E tekintetben az analógia az élők világa és a társadalmi élet közt még abban is áll, hogy amely társadalmi intézmények feladatukat elhanyagolják, visszafejlődnek, elcsenevésznak; sőt haszontalanokká és esetleg károsakká is válhatnak az egész társadalomra nézve.

A parallelismus az ú. n. világegyetem, valamint az élők világa és az emberi társadalom közt még az úgynevezett „legkisebb erőmértékek elvére“ vonatkozólag is áll. A minket körülvevő Természetben az erőhatások — bármily nagyok is legyenek azok — utolsó elemzésben mindig a legkisebb erőhatásokból indulnak ki és csak ezek mértéke szerint alakulnak a hatások eredményei. A természetben uralkodó „lex parsimoniae“ az emberi társadalomban annál inkább emelkedhetik érvényre, minél céltudatosabb s így tehát minél rendszerebb munkásságra tett szert a társadalom. Ugyanis kezdetben minden társadalmi működés, vagyis úgynevezett társadalmi mozgalom erőpazarlással jár. Minden gazdálkodás kezdetben rablógazdasággal jár, amely utólagosan csak abban a mérvben helyettesíthetetik erőkimélésen alapuló észszerű gazdasággal, minél inkább tudatára jön a társadalom a Természetben működő erők mindtovábbi felhasználásának. „Az emberiség a tudatosság nélküli előrehaladás szakából mindinkább a tudatos előrehaladásába lép át („Mankind is passing from the age of unconscious to that of conscious progress“. Tylor). Ezek szerint tehát az emberiség további fejlődési versenyében az a társadalom

(az a nép, nemzet, állam) fogja a győzelem pálmáját elragadni, amely a Természetben uralkodó „legkisebb erőmértékek elvét“ a saját céljaira legsikeresebben alkalmazni bírja. De már itt kívánom megjegyezni, hogy ha valahol, úgy elsősorban a tudományosság körében kell ennek az elvnek érvényre emelkedni; hiszen nem szükséges fejtegetni, hogy minden újabb fölfedezés, minden újabb hypothesis, minden újabb elmélet (minden újabbi bűvárlati eljárás, minden újabbi matematikai képlet stb.) voltaképp az elmebeli munka megkönnyítésére szolgál: minden tudományos előhaladás lényege abban áll, hogy a „legkisebb erőmértékek elvének“ megfelelőleg, mi mindinkább kisebb és kisebb fáradtsággal, azaz mind nagyobb erőkímélettel legyünk képesek az illető szellemi munkát végezni.

Végezetül szükségesnek tartom a társadalmi életben mindannyiszor fölvetődő „autonómia“ kérdését a pragmatikus embertan szempontjából megvilágítani és pedig annál inkább: mert, amint a német tanároknak a salzburgi értekezletre való felhívásából kiderül, most egy mozgalom indult meg, mely a tudományegyetemek autonómiájának a visszaszerzését célozza és mert épen az egyetemek eme legéletbevágóbb kérdésére nézve az illető szakkörökben is sokkal nagyobb tájékozatlanság uralkodik, mintsem azt első szempillantásra gondolhatnók.

Hogy miben áll valamely társadalmi vagy állami intézmény autonómiájának a lényege, hogy melyek az ily autonómiának a legjellemzőbb ismérvei, hogy egyáltalában miért nem létezhet valamely öncéllal bíró intézmény autonómia nélkül és honnét van az: hogy minél magasabb rangú valamely intézmény, az auto-

nómia reá nézve annál féltettebb létkérdést kell hogy képezzen, mindeme kérdések könnyebb megérthetésére a biológia szolgáltat analógiákat.

Minden élőlénynek teste (a legegyszerűbb bacteriumoktól az emberig) azzal a felette jellegző alapsajátsággal van felruházva, hogy a reáható erők iránt ingerlékenységgel (irritabilitas) bír. A Természetben uralkodó tétlenségi mozzanat (vis inertiae) az élők világában is érvényes; mozgások, működések az élők világában is akár közvetlenül, akár közvetve hatóerők által váltatnak ki. Ha valamely élő állomány (a protoplasmából álló sejttömeg), vagy maga az egész élőszervezet (organismus) egy kívülről reáható erő következtében mozgásba (működésbe) jön: mi e mozgást reflex-(visszahajtó) mozgásnak nevezzük. A reflex-mozgások (működések) valamennyi élőlénynek közös *primitiv* életsajátságai. Az ily reflex-mozgások egyszerűsmind a legszembeszökőbb bizonyítékát képezik, hogy valamely lény életben van-e még vagy sem. Ha ily reflex-működések nem jelentkeznek a külső erőbehatásokra, az életiség ilyenkor legfeljebb ú. n. lappangó állapotban van, ami egészben véve a vis inertiae mozzanatának felel meg. Ilyen tétlenségi állapotban van a növényi mag, míg a kellő talajba el nem ültettetik, ily tétlenségi állapotban van pl. az érett női pete, amíg meg nem termékenyítettetik.

A primitív életiségnek bélyegét tehát a reflex-mozgások képezik. Ezek mindig eseties természetűek, mert mindig a külső erőhatások esetlegességétől függenek; továbbá nagyjában csak addig tartanak, amíg a külső erőhatások tartanak, ezek megszűntével ismét a nyugalom áll elő. Így tehát az ily primitív életiségben: a külsőleg is észrevehető működés csak esetiesen

időről-időre áll be és utána a nyugalom áll be. A reflex-mozgások nem egyebek, mint a külső Természettel szemben való alkalmazkodási működések, amelyek — amint azt Darwin fejtegette — a külső Természetben előálló változásokkal szemben mind az élet fenntartásának biztosítására szolgálnak, tehát eredetileg mind célszerűek.

Mihelyt az életiség fejlődésében tovább haladt, az életfeltételek teljesítése bonyolultabbá válván, a reflex-mozgások már ki nem elégítők az életiségnek a külső természetben végbemenő változásokkal szemben való biztosítására; ilyenkor mindíg a reflex-mozgásokon kívül automatikus mozgások lépnek fel s ezek viszik mintegy a főszerepet. Amint a reflex-mozgások a primitív életiségnek, úgy az automatikus mozgások a fejlettebb (magasabb rangú) életiségnek képezik a bélyegét. A magasabb rangú életiség működései kifelé is ható önkormányzat nélkül már nem is mehetnek végbe és épen ezért a magasabb rangú életiség az automatikus mozgásokban nyer kifejezést. Magától értetődik, hogy a szervezet öncélját szolgáló önkormányzat a közéletben annyiszor emlegetett úgynevezett öntörvényszerűségnek (autonómiának) a correlatuma. Az automatikus mozgások olyanok, amelyek, ha már egyszer felléptek, a szervezetre nézve többé nem nélkülözhetők és nélkülök a szervezet okvetlenül elpusztulna. Ilyen automatikus mozgások pl. a szívmozgások és a légzési mozgások, amelyek attól a pillanattól kezdve, amikor megindultak, egészen a halál bekövetkeztéig tartanak; illetőleg az ő megszűnésükkal okvetlenül a halál áll be. Amint tudjuk életünket az utolsó szívverés és az utolsó ki-légzés zárja be. Emez automatikus mozgásoknak a sajátos jellege pedig abban áll, hogy rendszeres ryth-

musokban folytonosan ismétlődnek. Amint minden szívverést (szívösszehúzódás) egy szívtágulás s a szívtágulást ismét egy szívösszehúzódás követi — mindaddig, míg csak az élet tart; úgy minden egyes belégzést egy kilégzés s a kilégzést ismét egy belégzés követi — s maga az élet az utolsó kilégzéssel fejeződik be. Az automatikus mozgások sajátos jellege továbbá abban áll, hogy azok a külső látszat szerint mintha teljesen függetlenek volnának a kívülről ható erőktől — pedig utolsó elemzésben, ezek nemcsak a magában a szervezetben rejlő erőktől, hanem ezenkívül még a külső erők behatásától is függnék, csak hogy ez a függés bonyolultabb, mint a reflex-mozgásoknál. Hogy az automatikus mozgások is a kültermészeti erők hatása alatt állanak, legvilágosabban mutatja, hogy mind a szívverések, mind a légzési mozgások a kültermészeti erők hatásához alkalmazkodnak, azaz változnak — ami természetesen a szervezeten belül működő erők hatásaival szemben is történ.

Az emberiség már a legrégibb idők óta az élőlényt a holttól első sorban a test mozgásainál fogva különbözteti meg, amely mozgásokat az élő test belsőjéből kiindulóknak tekint, vagyis amely mozgásoknak a kútforrását nem kívül a kültermészetben, hanem belül az élő test szerkezetében kell keresni, amint ez az automatikus mozgásoknál még inkább az eset. Már a klasszikus ó-kor bölcselei is egy oly elvet kerestek az élő szervezeten belül, mely az „*αὐτὸ ἐαυτοῦ ζῶον*“ vagyis a maga magát mozgatónak felel meg. Naiv érdeklődésünket mi sem vonja annyira magára, mint a szervezeteknek az automatiája, amely az első látszat szerint bennünk a szervezeteknek a kültermészettől való teljes függetlenségének az eszméjét kelti

fel, mintha az élő szervezetek teljesen önálló s a külső természetűtől független törvényszerűség (autonómia) szerint működnének, ami pedig voltaképen lehetetlen. A dolog az, hogy abban a mérvben, amelyben az életiség fenntartása — a fejlettségnek magasabb fokain — bonyolultabb föltételek teljesülésétől függ, az ú. n. autonómián alapuló, önkormányzat automatikus működése is annál fontosabb szerepet játszik, miért is minden magasabb rangú életiségnek a bélyegét legkönnyebben az automatia kifejelettségéből ismerhetjük fel.

A parallelismus a társadalom (állam) életműködéseire nézve tehát az, hogy mihelyt valamely társadalmi vagy állami intézmény magasabb rangot ér el, vagyis bonyolultabb öncéllal bír, működéseiben az önkormányzást többé nem nélkülözheti; amely önkormányzás, illetőleg öntörvényszerűség (autonómia) a működések automatiájában nyer kifejezést: mintha az illető intézmény egyedül magából kiindulólág és a többi közös külső törvényektől függetlenül, azaz önállólág működnek. Ez azonban csak pusztá látszat, mert amint a szerves világban nem lehetséges abszolút önkormányzás s így tehát abszolút automatia sem, azonkép így áll a dolog az emberi intézményeknél is. A legabszolútabbnak képzelt kormányzat, a leghatalmasabb és legnagyobb önállósággal bíró társulat (szövetkezet, trust) mégis mindig csak a környezethez képest fejthet ki hatást (működést), vagyis mindig a környezettől is függ.

Még érdekesebb, ha a parallelismust az autonómia kérdését illetőleg az emberi társadalom fejlődése szempontjából vesszük tekintetbe.

Minden kezdeties nyers társadalomban az (ú. n. csordás állapotban) a működések a reflex-mozgások bélyegét tüntetik fel. Az ily primitív társadalmi cso-

portok életműködése távol áll még a rendszeresség (a szigorú törvényszerűség) típusától. Az ily primitív társadalom tehát csak időről-időre, mintegy csak a kívülről ható lökések által hozatik észrevehető mozgatlomba, amely lökések megszűntével a „vis inertiae“ érvényre emelkedésével ismét a nyugalom (apathia) állapotába visszasüllyed. Az ily primitív társadalmi élet lényegében még *passív* és legfeljebb csak *receptív* jellegű és még távol áll a *productív* jellegtől. Az ily primitív társadalom életiségére a kedélyi világ imponderabiliái sütik a bélyeget; mert a magában rejlő erély (energia) készletét is, a változó kedélyi hangulat szerint csak szeszélyesen, vagyis játékszerűen használja fel („spielende Energie“ mint a német tudósok nevezik.) De mihelyt a társadalmi élet a további fejlődésnek egy bizonyos magasabb rangú szakába jutott, vagyis mikor a már bonyolultabb életiség fenntartása már sokkal számosabb egyes föltét teljesítésétől függ, ezentúl az önkormányzást annál kevésbé nélkülözheti, minél magasabb rangúságra tett szert. Ezen időponttól kezdődőleg a játszias, csak időről-időre beálló érélymegnyilvánulások helyett a folytonosan ismétlődő rendszeres érélymegnyilvánulások lépnek előtérbe. A magasabb rangú társadalmi élet nem a külső, hanem az ú. n. belső erők hatásai következtében folytonos mozgalomban tartatik; amely mozgalom annál inkább tünteti fel a rendszeresség, a szigorúbb törvényszerűség bélyegét, minél magasabb fejlettségi fokra emelkedett. Az ilyen, ú. n. „művelt“ társadalom nemcsak *receptív*, hanem mindenekelőtt *productív* jellegű. Amely productivitás az emberi értelem accumuláló képességénél fogva mindinkább hatalmasabb arányokat ölt; azaz mindjobban több és újabb munkásságot fejt ki, minél

hosszabb sorát a munkásságnak már előzőleg véghez vitte. A művelődésben előrehaladó társadalomnak ez a jelensége a legbámulatosabb, mert a legrejtélyesebb. Ehhez fogható nagyszabású, úgyszólván határtalan (legalább a végét semmikép előre nem látható s nem képzelhető) erőnyilvánulást csak a világegyetemben észlelhetünk; azonban azzal a meglepő különbséggel, hogy míg emitt ez a folyamat képzeletet felülmúló hosszú éónokban ment csak végbe, addig ez a folyamat az emberi társadalomban bámulatos gyorsasággal alig néhány évezred alatt ment végbe és különösen a múlt század eleje óta mindinkább gyorsabb ütemben (tempo) fokozódik. A pragmatikus embertan szempontjából az egész mindenség összes rejtélyei az emberi lény eme társadalmi életiségében csúcsosodnak ki, úgy, hogy az érzékelhető összes világegyetemben a legnagyobb csodaszerűséget, a legmélyebb rejtélyt mégis csak az emberi lény rejtélye képezi, amint azt ennek előtté már kétezzer évvel Sophokles hirdette: „πολλὰ τὰ δεινὰ καὶ οὐδὲν ἀνθρώπου δεινότερον πέλει.“

Mióta az isteni szikra az emberi elmében megvillant, az egymásból fejlődő eszméknek szakadatlan sorozata indult meg, amelynek vége beláthatatlan s bizonyára addig fog tartani, míg a Föld hátán eszmélő ember fog mozogni. Mert a gondolkozó ember, aki az agyában megfogamzott eszméket testéből kifelé vetíti (projiciálja), midőn az eszméket keze ügyességével megvalósítja, azaz megtestesíti, bármily nagy meglepetést, dicsőséget és örömet is leljen egy-egy eszme ily valóra váltásának első időszakában, nemhogy beéri e boldogító érzéssel, hanem legott újabb és még élénkebb vágyat érez további eszmék kigondolása és valóra váltása iránt. A gondolkodó emberi lény mindaddig, amíg

csak lelki erői hatalmában van, életét egy folytonos, le nem csillapítható és minduntalan megújuló váagnak kielégítésében tölti el, mely vágy egy-egy újabb lelki élettartalomért versenyez („Der Kampf um einen geistigen Lebensinhalt“ R. Eucken. Leipzig, 1907.). És ez a csillapíthatlan vágy az egyes emberi lényben, valamint magában az emberi társadalomban, annál inkább — hogy úgy mondjam — szomjúhozza a további folytatását a szellemi tevékenységnek, minél inkább már ízlelte a tudás fájának gyümölcsét. Ez az emberi lény szellemi életsorsa és bizonyos tekintetben végzete is, amely annál súlyosabban nehezedik reá és annál kényszerítőbb helyzetbe sodorja őt, minél magasabb rangúakká váltak szellemi erői. Kényszerítőnek nevezem a szellemileg előrehaladó emberi lény helyzetét, mert mihelyt a benne megfogamzott eszmék a társadalmi életben valóra váltak, ezeknek hatása a társadalmi élet további mozgalmára tőle már független; miért is senki előre meg nem mondhatja, mik lesznek a már valóra vált eszméknek (fölfedezéseknek, találmányoknak) a közelebbi és távolabbi következményei az emberi társadalom életében. Az emberiség szellemi fejlődésének eme folyamata előttünk teljesen rejtélyes, miért is az emberi társadalom mozgalmainak további lefolyását előre meg nem határozhatjuk, s így magának a társadalomnak jövőjét biztosan előre meg nem mondhatjuk. Itt oly óriásilag bonyolult törvényszerűséggel állunk szemben, hogy meg kell elégednünk, hacsak némi valószínűséggel is nézhetünk a jövő elé. Ha valamire, úgy az emberiség eme szellemi fejlődése menetére alkalmazhatjuk elsősorban Carneades mondását: „Nec Apollinem quidem futura posse dicere, nisi ea, quorum causas natura ita contineret ut ea fieri necesse est“; már

pedig azt, hogy mi fog holnap a társadalmi életben okvetlenül bekövetkezni és mi nem, senki sem képes előre megmondani. A pragmatikus embertan szempontjából teljesen lehet méltányolni dicső emlékü báró Eötvös Józsefünknek amaz aggályait, mikor ő „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra” című magasszárnyalású művében ama sajátos, majdnem ellentétes jelenségre céloz, amely egyfelől a természettudományok nagyszerű előhaladásában és másfelől ezzel szemben állami intézményeink nagy hátramaradtságában mutatkozik: „Az összes történetben nem találunk időszakot, melyben a tudomány az államra nagyobb befolyást gyakorolt volna, mint jelenleg. Valamint a francia constituante az emberi jogok elsorolásával kezdi meg alkotmányának szövegét, kimondván így, hogy alkotmánya által az államtudomány elveit akarja életbe léptetni: ugyanezt látjuk azóta csaknem mindenütt. Több országban az állam kormánya oly férfiakra bízott, kik a tudományban is vezérszerepet játszottak: másutt törekvés mutatkozott, azon országok példáját követni. A meddő eredmények tehát szükségképen a szövétnekül szolgált tudomány ellen is bizonyítanak, kivált ha figyelembe vesszük, mily haladást tett az emberi ész az ismeretek más mezőin azalatt, míg az állam czélszerű szerkesztése körül siker nélkül fáradoztak. Azon időközben, melyet számos kitűnő férfiú e kérdés megfejtésére szánt: mint lehessen legczélszerűebben szervezni az államot? mások a természettudományokra vetették magukat; de mily különbséget tapasztalunk, ha nyomozzuk e munkásság eredményeit e két mezőn. Nincs év, melyben a természettudományok terén új, nagybecsű felfedezések ne tétetnének. Ellenállhatlan hódító gyanánt halad előre az emberi

ész, a természet rejtelsei megnyílnak hatalma előtt, s szolgálatába szegődnek az anyagi világnak legtitkosabb erői. Az államtudományok mezején épen az ellenkezőt tapasztaljuk. Ezer meg ezer kötet iratott, régi elvek új formákba öntetve, nagy felfedezések gyanánt hirdettet-tek; de minthogy a gyakorlati tudományoknál — s az államtudomány kétségkívül ezekhez tartozik — haladásnak egyedül az tekinthető, aminek gyakorlati eredménye van: meg kell vallanunk, hogy államintézményeinkben ugyan sok változott meg, de hogy oly távol vagyunk a céltól most, mint akkor, midőn e kérdéssel: mint kelljen szerkeszteni az államot? tudományosan foglalkodni kezdtek; sőt egy idő óta a meggyőződés, hogy államaink szerkezete hibás, csak még általánosabbá vált“ (i. h. I. köt., 14. l. Budapest, 1902.).

Ezek után kérdem, nem sajátyszerű végzete-e a művelődő emberi lénynek, hogy míg a Természettől szellemével kicsikart erőket mind saját testi fogyaté-
kosságának kibővítésére képes felhasználni s azok felett úgy rendelkezik, mintha saját testéhez tartoznának s mintha testéből mintegy radioactive kisugároznának és velük úgy bánhatik, mint a Columbusi időbeli amerikai indiánok (akik annak előtte még lovat nem láttak) a lovas spanyol katonákról azt hitték: hogy ezek a lovakkal majd össze vannak nőve, majd — mikor leszáltak — a ló testétől különválnak, s amilyen képzeleten alapult bizonyosan a régi görögöknek a centaurusokról való mondája is. De attól az időponttól kezdve, hogy az emberi ész által a Természettől meghódított erők már nemcsak az egyes emberi lény, hanem magának az egész társadalomnak a szolgálatába szegődtek; ezeknek a társadalomra való visszahatásaival nemcsak, hogy már nem bír velük az ember, hanem megfordítva,

az ily felszabadult erők magát az embert kényszerítik, hogy hozzájuk alkalmazkodják; az emberi lény velük szemben körülbelül oly kényszerhelyzetbe jut, mint a Goethe-féle Zauberlehrling: „Die ich rief, die Geister — Werd ich nun, nicht los.“ Azt mondják, hogy az ember a társadalom rabja, s ez igaz; de annál inkább rabja, minél magasabb rangú maga a társadalmi élet. Mert minden egyes újabb találmány, fölfedezés, újítság a gazdaság, az ipar, kereskedelem, művészet és tudomány mezején újra és újra kényszeríti az embert, hogy életmódját módosítsa, megváltoztassa, illetőleg hozzájuk szabja; amint első sorban a tudósok kénytelenek gondolkodásukban a tudomány terén fölmerült minden egyes újabbi eszméhez alkalmazkodni. És minthogy emberi lénynek nem adatott: hogy előre csak sejdíthetné is, hogy mily újabb eszmék fognak egyáltalán fölmerülni, hogy mily találmányok és fölfedezések fognak tétetni, valamint, hogy ezek az újítságok mily hatást fognak a társadalomra gyakorolni — (ki álmodhatta azt előre, hogy épen az emberi munka megkimélésére kieszelt gépeink, annyival több és többféle emberi munka igénybevételének a szükségét fogják eredményezni, minél több géppel végeztetjük a munkát — hisz' a most napról-napra mind óriásibb arányban növekvő „munkáskérdés“ „munkásmozgalom“ csak azóta van, mióta gépeink vannak) — vajjon egyáltalán csodálkozhatunk-e azon s vajjon a pragmatikus embertan szempontjából nem-e inkább egészen természetesnek kell-e találnunk, hogy eme „vis major“-ral szemben valóban tehetetlenek vagyunk és nem is gondolhatunk arra, hogy a legjobb esetben is oly törvényeket hozunk és közigazgatást létesítsünk, melyek az emberi társadalomnak úgyszólván a mai igényein túl a jövő

igényeket is kielégíthetnék. Úgy hiszem, hogy mi, kik a természettudományok vívmányainak a gyakorlati életre való mind gyorsabban és nagyobb szabásban való alkalmazása korszakában élünk, nemcsak osztozhatunk báró Eötvös József ama nézetében, miszerint „államaink szerkezete hibás“, hanem ezenfelül még azt is mondhatjuk, hogy állami szerkezetünk hiányossága és késlekedő előhaladása annál feltűnőbbé válik, minél több nagyszabású találmány és fölfedezés fogja egymást követni. Nem mondunk sokat, ha állítjuk: hogy pl. a levegőben biztosan repülő gépek föltalálásának a bekövetkezésekor úgy állami, mind társadalmi életünk berendezését egész új alapokra kell majdan fektetnünk; minthogy a mostani törvényeink, amelyek már a mai társadalmi életünk berendezéséhez képest is nagy hátramaradottságot mutatnak fel, ily jövővel szemben csakugyan semmikép sem lehetnek kielégítőek. Ha képesek volnánk társadalmi életünk szerkezetében azt a harmóniát létesíteni, amelyet saját testünk szervezetében (vagy mint Virchow nevezte: testünk „sejtállamában“) az egyes részek (szervek, szövetek és billió-számra menő sejtek) közt találunk; mint ahol az egyes részek egymásra olyannyira utalvák, hogy külön, a szervezeten kívül már nem is működhetnek, már nem is élhetnek; ha képesek volnánk oly szabatos önkormányzatot s ezzel kapcsolatban oly rendszeres automatiát a társadalmi életben létesíteni, mint amilyent testünk szervezetében föltalálunk; úgy bizonyára oly „előrelátó“ törvényes intézkedéseket is tehetnénk, amelyek a minden tekintetben helyes postulatumnak a „prévoir c'est gouverner“ eszméjét teljesen valóra is válthatnák!

Íme, ezekben kívántam a pragmatikus embertanból kiindulólág ama megjegyzéseimet tenni, amelyek a tudományos intézmények és elsősorban a tudományegyetemek hivatásának, valamint tüzetesen az itt szóban forgó autonómia bonyolult kérdésének lényegére nézve tájékoztatást nyújthatnak.

Az itt nyújtott tájékoztatások után teljesen elég, ha a tud.-egyetemek régi autonómiájának elvesztése felett a salzburgi gyűlésen elhangzott panaszoknak csak a punctum saliens-ét érintjük. — Amint már említém, az olyan, aki a tud.-egyetemek intézményének élettörténetébe nincs beavatva, csodálkozva kérheti: hogyan van az, hogy a német egyetemi tanárok a többszázados multú tud.-egyetemek autonómiájának visszaszerzésére csak most látják be a közös föllépés, a közös védelem parancsoló szükségét? Ha a német tud.-egyetemek történetébe bepillantunk, azt találjuk, hogy az egyes egyetemek tanári testületei minden nevezetesebb alkalommal az egyetemi autonómia elengedhetetlen alapföltételeinek: a lelkiismeret szabadságának, a tudományos bűvárkodás és tanítás szabadságának s az ezek biztosítására szolgáló önálló, belső administratiónak a védelmére keltek. Például a mult század első felében a göttingai egyetem „7” tanárának a jellemes, bátor föllépése mindenkorra utánzandó mintául fog szolgálni e tekintetben. Hogy pedig csak most jutottak a német egyetemi tanárok a tömörülés, a közös föllépés szükségének érzetére: ennek oka egyfelől abban áll, hogy épen újabb idők óta a burokratikus hatalom az administratió egysége-sebbé és könnyebbé tételének örve alatt a tud.-egyetemek régi autonómiájának még fennmaradt foszlányait sem akarja meghagyni, midőn a kebelbeli egyetemi kormányzat teljes megzavarására és megtörésére törekedve, az

egyetemi hatóságtól mindinkább függetlenebb, ú. n. ministeriumi expositurákat kényszerít az egyetemekre; másfelől pedig egyszerűen abban áll, hogy a „legkisebb erőmértékek elvének“ mai korszakában a gyakorlati élet céljai legbiztosabban az alkalmas segéderők tömörítése, szövetkezése és egyesítése útján, vagyis az illető összes tényezők közös vállvetése útján érhetők el; amint ezt legegyszerűsebb módon a mai ú. n. socialismus tanúsítja. Az eddigi állami és társadalmi rend fölforgatására törekvő socialisták mozgalmának a félelmetessége ugyanis csak azóta datálódik, mióta Marx odakiáltotta a munkásoknak: „világ proletárjai, egyesüljetek“.

Hogy én mint tudós, mint tanár és ezidőszent *καθ' ἐξουχίαν* mint rector immár 38 évre terjedő tanítói életpályámon szerzett ismeretek és tapasztalatok alapján, a német egyetemi és főiskolai tanároktól Salzburgban megindított mozgalomhoz a leghatározottabban és lelkem mélyéből csatlakozom, a mai rectori beszédemben előadottakból is egész természetességgel következik. De én ezt még különösen egy felette fontos indítékból is teszem és pedig speciális tanszakmám szempontjából kifolyólag. Én, mint emberbuvár, az emberiség további művelődésének kérdésénél nemcsak a tudományos ismeretek minél hathatósabb előmozdítására, hanem egyaránt az erkölcsi élet magasabbrangúvá tételére — az emberi lény nemesebbé tételére — fektetem a főszlyt, amint ezt már föntebb a tud. egyetemek hivatása jellegzésénél megérintettem. Én az emberi társadalmi élet fejlődéstörténetére nézve ugyan belátom az anyagi érdekek biztosításának, az ú. n. gyomorkérdésnek fölötté fontos mozzanatát; meghajlok ugyan Marx „történelmi materialismus“-ában rejlő elv előtt, de mindezt az emberiség művelődéstörténete csak egyik

részének, csak egyik oldalának tekinthetem, amely semmikép sem képes épen az emberi lény rejtélyéről a fátyolt föllebbenteni. Ha egyedül a „gyomorkérdés“, vagyis egyedül csak a Marx-féle történelmi materialismus volna az egész emberi társadalom mozgatója, az emberi lény semmikép sem emelkedhetnék ki a bestiális állatiasságból. Ha tény, hogy a társadalmi élet előrehaladása az emberekre szelidítő (domestikáló) hatást gyakorol, miért is a tudósok ebből a szempontból a művelt embert a vadon élő emberhez képest (az állattenyésztésből vett analógia szerint) „domestikált embernek“ tekintik; de ezt a hatást „toto coelo“ nem a „gyomorkérdés“ alapján teheti, hanem elsősorban, hogy röviden mondjam, az ú. n. „lelki“ (értelmi és erkölcsi) szükségletek kielégítése által, amire annál fokozottabb mérvben van szüksége valamely társadalomnak, minél magasabb rangra már emelkedhetett. A „gyomorkérdés“ tehát határozottan alsóbbbrangú; amint még az állatvilágban is az olyan fajok, melyek életfolyásuknak legnagyobb részét csakis „emésztés“-sel töltik el (mint pl. a kérődzők), az életiség alsóbbbrangúságát képviselik, miért is emez emlős állatokra az „animalia bruta“ elnevezést alkalmazta a tudomány.

Én tehát az egyetemek autonómiájának a bürokrácia által való kíméletlen és a helyes és modern állami administratio szempontjából is teljesen elhibázott elkövetését a társadalmi élet erkölcsi imponderabilitásai szempontjából vagyok kénytelen elítélni. Az állami bürokrácia emez avatatlan, szűk látkörű és csak „per excessum mandati“ lehetővé vált gyámkodó beavatkozása az egész egyetemi élet erkölcsiségét lefokozta. Ha az egyetemi tanár azt tudja, — a hivatalos működés s a kényszerűség

pedig hajtja őt ennek megtudására — hogy ügyei legbiztosabban, legkönnyebben, legegyszerűbben úgy intézethetnek el, ha mindenek előtt az illető ministerialis ügyosztály főnökének a személyes kegyét kinyerheti: vajjon csodálkozhatunk-e azon, mikor az illető tanárok az egyetemi autonómia kijátszásával az egyetemi karok és az egyetemi tanács hivatalos fórumát teljesen mellékesnek tekintvén, az egyetemi hatóságot csak az előírt hivatalos forma szemmel tartása mellett egyszerűen „póstának“ használják fel? Vajjon egy ily testületben lehet-e még szó a személyes érdekeknek a közérdekek alá való rendeltségéről? lehet-e még szó testületi szellemről, ügyféliességről? Azzal, hogy az autonómia pusztá formalitássá lealacsonyított, hogy a testületi szellem, az egymáshoz való tartozás érzete kihalt, a primitív egoizmusnak okvetlenül újfent kellett felburjánoznia s az ily testületben mindinkább nyersebb és nyersebb módon emelkedik érvényre az „amor incipit ab „ego“, valamint a „chacun pour soi, Dieu pour les autres“ alantas okoskodása.

Ezek szerint tehát, ha a dolgot lényegére nézve vizsgáljuk, az egyetemek ősi autonómiája ellen elkövetett súlyos sértéseknek a kútforrását voltaképp sehol másutt nem szabad keresnünk, mint magukban az öröklött nagy előjogaikról és ezekből kifolyólag kötelességeikről is megfélekezett egyetemekben; miért is a pragmatikus embertan szempontjából azt mondhatjuk: hogy minden egyetem az ősi autonómiának éppen csak ama foszlányait érdemli meg, mint amelyeket neki az állami burokrácia meghagynia éppen kegyeskedik; minden egyetem megérdemli a sorsát, ha az állami burokrácia gyámsága alá kerül. Az ily gyámság alá került egyetemek még amaz esetekben is, ha pél-

dául dús fejedelmi alapítványokkal és vagyonnal bírnak, még arra sem méltattatnak, hogy az egyetemi szükségletek évi budgetje felett való tanácskozássra legalább „illik“-ből meghívassanak; s az ily egyetemek csak akkor értesíttetnek a világ csúfjára a saját vagyonuk rovására eszközlendő költekezésekről, amikor az állami költségvetés valamennyi hivatalos fórum által már elfogadtatott és már hivatalosan is közzététetett, vagyis akkor, amikor a költségvetésen többé már változtatni nem lehet. Ez oly visszaélés az elkapatott burokratia részéről, amelyet — minthogy maga Victor Hugo is azt tartja: „qui délivre le mot, délivre la pensée“ tisztesség tehát nem esik, szólván: egyébnek, mint pajkosságnak nem lehet nevezni, s amely visszaélésért valamely minister annál kevésbé vállalhat felelősséget, minél féltékenyebb jó hírnevének és tekintélyének épségbentartására. Íme itt van az egyetemek autonómiája ellen intézett merényleteknek a punctum salience, amelynek ódiuma — minthogy a nagy nyilvánossággal szemben ilyenkor az illető hivatalnokok mindig a súlyosztó jótékony rejtekét élvezik — csak az illető miniszterre száll.

Az egyetemeknek eme szégyenletes állapotól való megszabadítására kettős irányt kell követni; az egyik az egyetemi administratiónak, a másik pedig a tanárok testületi életének restructiójára vonatkozik. Az előbbi tekintetben mindenekelőtt egy oly állandó hivatal szervezése szükséges, amely a jelenlegi rectori hivatalnál magasabb és olyan rangban legyen, minélfogva a ministerium illető ügyosztályával teljesen aequivalens legyen. Egyfelől csakis így lesz lehetséges, hogy az illető ministeri ügyosztály főnökének burokratikus túlkapásai pórázon tartathassanak, amint ez okvetlenül

szükséges; és másfelől így lesz csak lehetséges egészes ellenőrzés és egyensúlyozás a ministeri ügyosztály főnökének sablonos ténykedéseit illetőleg, amely ténykedések eddigelé egyedül csak azért voltak lehetségesek és kifelé csak azért sikerülhettek, mert azokat eddigelé szorosan senkisémm ellenőrizte és senkisémm ellensúlyozta; már pedig:

„Ott az egyenesség, ott pihen a béke,
Hol lebegő súlynak más súly nehezeke“.

(Buda halála.)

Eszerint az autonómiájuk visszavívására készülő egyetemekre bizonyára nem könnyű küzdelem vár, de hát erre el kell készülni.

Ami az egyetemi tanárok testületi életének reconstitúcióját illeti, itt mindenekelőtt a valódi testületi szellem és ügyféliesség kifejlesztésére és ápolására kell a legnagyobb gondot fordítani, amint ezt egyébiránt minden előkelőbb társadalmi club teszi. Egyetemi tanár csak kiváló tudós, feddhetlen életű, művelt és hazafias gondolkodású ember legyen, különben az egyetemek hovatovább bözsekké fognak átalakulni, ahol az egymással versenyző tanárok az ő tudományszakmaiknak nem annyira értékpapírjaival, mint inkább papírértékeivel fognak a reklám minden csalafintaságával a hausse és baisse szerint speculálni. Ellenben, ha az egyetemi tanári testület minden tagja: egyaránt tudós, jellemes és nemes gondolkodású, akinek a hivatala iránt való kötelességérzetten kívül még a testületi szellem és az ügyféliességből fakadó méltányosság is folytonosan szeme előtt lebeg, akkor nem egykönnyen fog valamely egyetemi tanár arra vállalkozhatni, hogy a tisztesség rovására a köznapi sajtót reklámnak felhasználja s adott (vagy inkább célzatosan előidézett)

esetben, magát mint a tudományos meggyőződésnek üldözött bajnokát s a tanszabadság valódi mártírját hirdettesse és ünnepeltesse a nagy nyilvánosság előtt.

Egy tudós gentleman-testületnek már a szelleme magában véve elég, hogy az egyes tanár mintegy érezze: mit szabad és mit nem szabad tennie, mivel szabad és mivel nem szabad foglalkoznia. Az ily igazi testületi szellem „do not“-jában lényegileg nagyobb „vis major“ rejlik, mint a leggondosabb paragraphusokba szedett írott törvénynek és szabályrendeleteknek, amelyeket — ha a lelkiismeret erkölcsi mozzanata hiányzik — vajmi könnyen ki lehet játszani. Embertani szempontból sokkal nagyobb súly helyezendő arra, hogy valaki a saját lelkiismeretéből kifolyólag tartózkodjék tisztességtelen dolgoktól, ha az előírt szabályrendeletek mindjárt a legghiányosabbak is; mintha valaki csak „rendőri“ szempontból erkölcsös és a legnagyobb furfanggal mesterkedik azon, hogy a tisztesség színében látszassék, midőn olyan nem tisztességes dolgot mível, amit a törvénykönyv szakaszai még nem tiltottak meg.

Az imént mondottaknál fogva egész határozottsággal foglalunk álláspontot az egyetemi tanárok mellékfoglalkozásai incompatibilitásának tüzetes paragraphusok szerint való megállapítása ellen és pedig az előbb említett mozzanatokon kívül még azért is, mert a jövővel szemben ki van zárva az, hogy valaki az ismeretlen jövőre nézve is taxatíve mind előre felsorolhassa, hogy miféle mellékfoglalkozásokat nem szabad űzni. Nem a törvényeken, nem a szabályokon, hanem mindig magukon az embereken múlik, ha tisztességtelen dolgok történnek a társadalomban.

Kétséget nem szenvedhet az, hogy ma már minden egyes tudományszakmának a rendszeres művelése, —

amint ez minden egyes egyetemi tanárnak hivatásos kötelessége — hogy úgy mondjam, egy egész embernek egész munkáját igényli; és így minél heterogénebb, minél távolabb áll valamely foglalkozás a specialis szakmabeli foglalkozástól, annál inkább kell kárhóztatni, ha valamely egyetemi tanár szabad idejét erre fölhasználja (az, hogy pénzbeli haszonnal jár-e, vagy nem az ily mellékfoglalkozás, a lényegen nem változtat). Ellenben s ezt különösen kell kiemelni, a tudományosság különböző ágainak rohamos fejlődése szakában: hogy ma már teljesen elégtelen, ha az egyetemi tanár kizárólag csakis a betű szerinti értelemben vett speciális tudomány szakmájával foglalkozik. Ma már az egyes speciális tudományszakmáknak határterületei (Grenzgebiete) hovatovább összébb érnek s amely tudós eme határterületek fölött biztosabb áttekintéssel nem bír, a saját speciális szakmájában sem lehet többé egészen otthonos. A beszédem elején kiemelt ellentétesség elve a tudományok fejlődéstörténetében is mutatkozik. Annakelőtte, a régibb időkben, a tudományosság akként fejlődött, hogy a tudományosság minél több speciális szakmára differentiálódott, vagyis a tudomány széttérő (divergens) irányban haladt; most pedig, miután az egyes speciális szakmák annyira kifejlődtek, hogy a rokonszakmákat már nem nélkülözhetik, összehajló (convergens) irányban kénytelenek haladni. Amint Du Bois-Reymond Emil már a mult század második felében a berlini Tud. Akadémiában fejtegette, a tudományosság előhaladása elvégre arra az eredményre fog vezetni, miszerint voltaképp csak egy a tudomány („Es ist nur Eine Wissenschaft“).

Ha végre tüzetesen a hazai viszonyokra fordítjuk szemeinket, minden hazáját szerető magyarnak a jövőt illetőleg aggodalomba kell esnie.

A pragmatikus embertan szempontjából elsősorban ki kell emelni, hogy alkotmányos életünk helyreállása óta — tehát már egy emberöltőn át — a magyarság faji erélykészlete túlságosan csak egy irányban használtatott fel és majdnem ki is merítettett. Túlságosan sokat foglalkoztunk közjogi politikával, a közgazdasági kérdésekkel szemben, pedig: „unum faciendum alterum non negligendum“. Én, mint emberbuvár, azt a tapasztalatot tettem, hogy nálunk mindenki, akár magán, akár hivatalos életpályán, ha nem is mindig fő, de majdnem kivétel nélkül legalább is fontos mellékfoglalkozásnak tekintette eddigelé a politizálást. Ilyen általános politizálást a művelt külföldön még a legtávolabbról sem találtam; sőt ellenkezőleg, azt tapasztaltam, hogy minél műveltebb valamely nemzet, mindenki annál inkább a saját speciális élethivatása ügyeivel foglalkozik és a politizálást azoknak hagyja fennt, akik erre szakképzettségüknél fogva különösen hivatottak. Kivételt és pedig felette fontos kivételt külföldön csak a szociálisták képeznek; akiknél a harangöntő hajdúk is politikailag iparkodnak érvényre emelkedni. Nálunk mindenki politizál, a paraszt, iparos, néptanító épügy, mint a középiskolai és egyetemi tanár. Hány földbirtok úszott már el és van úszófélben, hány család pusztult el és van elpusztuló félben ilyen politizálás következtében? Mi hazafiasnak képzeljük és mondjuk az ilyen csak hangulatkeltő szavalatokban kimerülő politizálást — pedig ez voltaképp nem egyéb, mint a faji erélykészletnek — a fáradságos komoly munkásság rovására való — játékszerű elpazarlása (spielende Energie). Helyzetünket

jellemzi: a részünkről végzetes könnyelműséggel elnéző invasio Galliciából, a nemzetet fenntartó régi elemeknek: a nemességnek, középosztálynak és a föld népének szemlátomást való pusztulása; egy szóval északról a régi lakosság rovására élő idegen új elemeknek bevándorlása és délen régi népünknek kivándorlása. Ha egy második Kölcsey Ferenc támadna köztünk, azt kellene zengenie: szertenézett és nem lelé fáját e hazában. Mintha rajtunk is be kellene teljesednie: invenerunt novi, veteres migrate coloni. — Vajha a jóságos Isten minél előbb megmentené hazánkat a szavaló politizálástól.

Ezek után mindenki természetesnek fogja találni, ha azt a tételt állítjuk fel: hogy mindenekelőtt az egyetemi tanárok tartózkodjanak a képviselőség elvállalásától. De ha valahol, úgy itt áll az, hogy „si duo faciunt idem, non est idem“. Mert ha egyetemi tanárok az országgyűlésen mint az ország ügyeinek szövőszékén a hivatásos tudományszakmájukban szerzett gazdag ismereteiket és tapasztalataikat: a közoktatás, a közigazgatás, ipar és kereskedelem, nemzetgazdaság, pénzügytan, igazságügy, államtan stb. életbevágó ügyeinek rendezésére és céltudatos továbbfejlesztésére használják fel, ez esetben valóban áldásos működést fejtenek ki és a „bene meritis de patria“ dicsőítő epithetont ki is érdemlik.

Tekintve azt, hogy a mai művelt társadalmi élet gyakorlati igényei azt az elodázhatlan követelményt állítják fel, miszerint a köteles iskoláztatás az emberi munkásság minden egyes ágára minél általánosabban kiterjesztessék; lehetetlen be nem látnunk Jules Simon francia államférfiú ama mondásában rejlő mély igazságot: „Le peuple qui a les meilleures écoles est le

premier peuple: s'il ne l'est pas aujourd'hui il le sera demain". (Ama nép, amelynek legjobb iskolái vannak, a legelső nép: s ha ma még nem az, holnap lesz azzá.) Ha Magyarország összes tanítói a népiskoláktól kezdve a főiskoláig (egyetemek, műegyetemek, művészeti-, mezőgazdasági-, kereskedelmi-, állatorvosi akadémiák stb.) emez eszme igazságától áthatva, egész lelkesedéssel fogják szolgálni hazájuk igazi politikájának érdekeit, akkor a költőnek álma talán még valóra is válhatnék:

„Ha majd a bőség kosarából
Mindenki egyaránt vehet,
Ha majd a jognak asztalánál
Mind egyaránt foglal helyet,
Ha majd a szellem napvilága
Ragyog minden ház ablakán,
Akkor mondhatjuk, hogy megálljunk,
Mert itt van már a Kanaán!”
